

Balkanski križonoše: ekonomska i politička uloga templara na hrvatskom prostoru

Sredinom XII. stoljeća na hrvatske su prostore došli templari kako bi se pobrinuli za zaštitu hodočasničkih putova prema Palestini koji su ovuda prolazili. Njihovi su se posjedi naglo širili, a oni su stekli određen politički utjecaj na zbivanja u Ugarsko-hrvatskom Kraljevstvu, pa je tako njihov red zajmom financirao križarski pohod Andrije II. Sredinom XIII. st. slavonski vojvoda Koloman nastojao je neke od posjeda koje je templarima darovao Andrija II. vratiti u kraljevski fisk, te ih je nasilno konfiscirao i zaratio s templarima. U kontekst tog sukoba pada i spaljivanje Senja, koji se vjerojatno pobunio protiv templarske vlasti. Templari su na kraju uspjeli vratiti svoje posjede, ali uz cijenu gubitka naklonosti monarhije. Negdje u to vrijeme donacije presušuju te utjecaj i ekonomska moć reda polako padaju. U vrijeme rata za ugarsko naslijeđe nisu bili dovoljno moćni da slijede vlastitu politiku, nego su podržavali onog pretendenta na prijestolje koji je u danom trenutku bio moćniji.

Uvod

Boravak templara na hrvatskom prostoru još je uvijek prilično opskuran i nerazjašnjen dio hrvatske povijesti. Budući da bi bila prava šteta takav kompleksni historiografski problem prepustiti senzacionalističkoj književnosti i teorijama urote, odlučio sam na temelju onoga što znamo o templarima u Hrvatskoj razjasniti njihovu ulogu u političkom životu tadašnjega državnog ustroja, kao i njihovo financijsko i vojno stanje. U prvom ću se poglavlju posvetiti razlozima njihova dolaska i načinu stjecanja posjeda, nastojeći dokazati da im je prvotna motivacija pri dolasku u Hrvatsku bila zaštita hodočasničkih putova. Kako bih razjasnio ekonomsko stanje templarske ugarsko-slavonske provincije, u drugom ću poglavlju razviti teoriju prema kojoj je templarski red financirao križarski pohod Andrije II. i u zamjenu za to dobio županiju Gacku. Treće poglavlje posvetio sam prikazu vojnoga stanja navedene provincije u vrijeme sukoba s kraljem-vojvodom Kolomanom, s posebnim osvrtom na spaljivanje Senja. U četvrtom se bavim stanjem provincije u vrijeme ratova za ugarsko naslijeđe, objašnjavajući poteze koje su templari tijekom tog rata poduzeli.

Kao izvori nezamjenjivi su bili Smičiklasovi svesci „Codex diplomaticus“ te kronike Tome Arhiđakona i Baltazara A. Krčelića. S druge strane, literatura koju sam koristio pri pisanju rada više je općenita nego usredotočena na pojedinačne teme. Tema o kojoj je riječ vrlo je slabo istražena; u hrvatskoj historiografiji postoje svega dva djela koja cjelovito opisuju povijest viteških redova na hrvatskom prostoru. To su „Priorat vranski“ Ivana Kukuljevića Sakcinskog i „Templari i ivanovci u Hrvatskoj“ Lelje Dobronić. Budući da nisam imao izbora, potonje djelo uzeo sam kao predložak za svoj rad. Hvalevrijedno je to što su u njemu navedeni svi dokumenti u kojima se, barem usput, spominju viteški redovi u Hrvatskoj. To mi je znatno olakšalo posao. Kukuljevićevo je djelo i po strukturi i po temi toliko slično onomu od Dobronić, da bi se moglo reći da je ovo drugo djelo revizija „Priorata vranskog“; međutim, Kukuljević spominje nekoliko zanimljivih pojedinosti koje Dobronić nije navela. Te ću podatke koristiti s rezervom jer često nisu navedeni dokumenti na temelju kojih je Kukuljević pisao te je teško razlučiti njegovo mišljenje od činjenica. Općenito ću se uvijek pri korištenju Kukuljevićeva djela služiti djelom L. Dobronić za provjeru podataka. Osim toga, nevjerojatno korisnom pokazala se zbirka radova „The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity“ urednika Zsolta Hunyadija i Jozsefa Laszlovskog, u kojoj se mogu naći mnogi rezultati novijih istraživanja hrvatskih i stranih autora. Ostala literatura sastoji se od članaka i općenitih djela o viteškim redovima, crkvenoj povijesti, itd. Vrijedi spomenuti djelo Krešimira Kužića „Hrvati i križari“, iz kojeg sam izvukao mnoge podatke o križarskom pohodu Andrije II, zatim magistarski rad Jurja Belaja i tekstove raznih autora iz stručnih časopisa. Za općenitu sliku stanja viteških redova i vremena u kojem su nastali nezamjenjive su knjige „Križarski ratovi“ Jonathana Riley-Smitha i „Templari“ Regine Pernoud.

Zemlja pusta, bez putova: Razlozi dolaska templara na hrvatski prostor i njihovi načini stjecanja posjeda

Otkad je svijeta i vijeka, putovanje je uvijek predstavljalo dramatičan rez u čovjekovu životu. Krenuti na put značilo je izložiti se prirodnim silama, nasilnicima i raznim opasnostima. U srednjem vijeku najčešće se putovalo pješice, što znači da su putovanja bila duga, iscrpljujuća i nevjerojatno opasna. Ali ljudi su ipak putovali. Pješice su prevaljivali nevjerojatne udaljenosti s upornošću koja nadmašuje naše razumijevanje. Nekoć se u Europi vjerovalo da se putovanjem do mjesta na kojima su davno boravili vrlo sveti ljudi može steći oprostjenje grijeha, čime se čovjekovoj duši otvaraju vrata vječnoga blaženstva te on može u miru umrijeti. Jedno od najpopularnijih mjesta za takva putovanja – koja se obično nazivaju hodočašćima – bio je Jeruzalem (arapski al-Quds), mjesto smrti i (prema

vjerovanju kršćana) uskrsnuća osnivača kršćanstva, Isusa Krista. Jonathan Riley-Smith svrstao je one koji su hodočastili u Jeruzalem u tri skupine: prvu su činili pokornici, koji su tim činom vršili pokoru po nalogu ispovjednika; drugu, najveću, činili su pobožni ljudi koji su hodočastili na vlastitu inicijativu, vjerujući da će si time povećati izgleda za vječno spasenje; i napokon, treću su skupinu činili starci koji su u Jeruzalem odlazili umrijeti.¹

Ta je masa ljudi na putu trpjela glad, izloženost vremenskim uvjetima i, budući da su hodočasnici nosili znatne količine novca za opskrbu na putu, neprestane napade razbojnika. Viteški su redovi nastali baš zato da bi zaštitili te putnike te im time olakšali vršenje pobožnoga čina hodočašća. Kad je riječ o razlozima dolaska viteških redova na hrvatski prostor, očito je da je zaštita hodočasnika bila njihov prvotan interes. Prolazak kroz Hrvatsku bio je jedna od etapa na putu do Palestine, i to vrlo opasna etapa, koju je Raimond de Aguilers opisao kao „zemlju pustu, bez putova“.²

Mnoge su velike križarske vojske prošle hrvatskim prostorom. Osim vojske Rajmonda Tuluskog, ovuda su 1147. godine prošle i vojske Gotfrida Lotarinškog, zatim Konrada III, te Fridrika I. Barbarose za vrijeme Trećeg križarskog rata. Sve su te vojske, osim Rajmondove, išle trasom uz rijeku Dravu i to od Virovitice do Zemuna. Vojska križara 1100–1101. godine (iz tzv. „Pohoda kukavica“ jer su ga poduzeli uglavnom dezerteri iz Prvog križarskog rata) prošla je punom dužinom te rijeke.³ I jedna skupina križara iz Burgundije prošla je dolinom rijeke Drave nakon Prvog križarskog rata.⁴ Ta se trasa dosta koristila jer voda utaje žeđ ljudima i konjima i jer je rijeka siguran putokaz koji iznimno rijetko mijenja smjer. Budući da su se križarske vojske opskrbljivale pljačkom, domaće im je stanovništvo, kako je opisao Rajmond, najčešće pružalo otpor.⁵ Narod općenito nije osobito volio ni poštovao križare – uostalom, kako i bi s obzirom na navedene okolnosti.⁶ Međutim, budući da su putovi kroz Hrvatsku bili dio itinerara križarskih vojski, prirodno je da je njima putovao i velik broj hodočasnika. A hodočasnici, za razliku od naoružanih križara, nisu predstavljali opasnost za ekonomiju prostora kojim su prolazili te lako su stjecali poštovanje običnih ljudi.⁷ I zato im glavna opasnost nije prijetila od seljaka, nego od plemstva. Lovorka Čoralić pronašla je mnogo dokumentiranih primjera napada razbojnika na putnike, uključivši jedan

¹ RILEY-SMITH 2007, 101

² KLAIĆ 1972, 84.

³ ČORALIĆ 1997, 95.

⁴ KUŽIĆ 2003, 26.

⁵ KLAIĆ 1972, 84.

⁶ KUŽIĆ 2003, 16.

⁷ KUŽIĆ 2003, 17.

u kojem su žrtve bili upravo hodočasnici,⁸ a u većini su slučajeva napadači bili ili plemići ili njihovi agenti.⁹ Da plemstvo nije prezalo od napada na tako bogat plijen kakav su bili hodočasnici, svjedoči i Joinvilleov spomen zamka uz rijeku Rhonu „(...) koji je kralj dao srušiti zbog toga što je njegov gospodar imenom Roger bio optužen zbog pljačke hodočasnika i trgovaca“.¹⁰ Samim time što se hodočasnici stavljaju u isti koš s trgovcima, postaje jasno da ih se smatralo vrijednima pljačke. A nemamo nikakvih razloga misliti da je plemstvo u Hrvatskoj bilo imalo manje nasilno od onoga u Francuskoj, pogotovo ne ako uzmemo u obzir ispade kao što je onaj Stjepana Borića koji je 1250. godine napao i ranio suprugu Aleksandra Borhovog te mu ubio šestero slugu.¹¹ Čak ni sami vitezovi-redovnici nisu bili imuni na napade pljačkaša, o čemu svjedoči slučaj Jakoba iz Toplica koji je 1369. godine zarobio i opljačkao slugu hospitalskog priora.¹²

Zbog svega ovoga, nije slučajno što mnoge posjede viteških redova nalazimo upravo uz magistralne ceste – tako se kod Perne nalazi „put koji vodi ka križnicima“, u međama dugoselskoga posjeda templara nalazi se „magna via que ducit Zagrabiam“, a jedan most na rijeci Vuki naziva se „most na ivanovcima“.¹³ Cesta „per quam itur ad terram cruciferorum“, navedena u granicama varaždinskoga posjeda, vjerojatno je prolazila pokraj hospitalskih posjeda na Ivančici.¹⁴ Nije slučajno ni to što se prvi dokumentirani templarski posjed nalazio upravo na Dravi, hodočasničkoj arteriji. Riječ je o Zdelji koju je, prema kasnijim dokumentima, templarima poklonio bosanski ban Borić i to vrlo vjerojatno posljednje godine svoga života.¹⁵ Postavlja se pitanje: zašto je ban Borić pozvao templare u Hrvatsku? Moje je mišljenje da ih nije ni trebalo zvati; došli su sami. Ovako važnu etapu hodočasničkih putova, tako daleko na istočnim međama zapadnoga kršćanstva, nije trebalo ostaviti nezaštićenom, te su templari, u godinama ekspanzije svoga reda, vjerojatno poslali u hrvatske krajeve izaslanstvo koje je trebalo pronaći nekog plemića, po mogućnosti staroga i bolesnoga, koji bi bio voljan ostaviti redu dio svojih posjeda. Helen Nicholson ističe da je templarski red smatran jednim od najpobožnijih crkvenih redova, te da su mu mnogi plemići oporučno darivali svoje zemlje, smatrajući to iznimno bogougodnim činom.¹⁶ Ban Borić vjerojatno je bio jedan od takvih jer je navedenu donaciju obavio na samom kraju svoga

⁸ ČORALIĆ 1997, 87.

⁹ ČORALIĆ 1997, 88, 90.

¹⁰ LE GOFF 1998, 177.

¹¹ KARBIĆ 2005, 56.

¹² DOBRONIĆ 2002, 165.

¹³ DOBRONIĆ 2002, 43, 99, 137.

¹⁴ BELAJ 2001, 48.

¹⁵ BELAJ 2001, 28.

¹⁶ NICHOLSON 2002, 163.

života. Templari su vjerojatno tražili zemlju koja bi se nalazila uz neki od hodočasničkih putova, ali možda niti nisu bili izbirljivi jer bi njihova kuća, gdje god je postavili, svakako postala obavezna stanica za hodočasnike. I banu je sigurno odgovaralo darivanje zemlje koja se nalazila tako daleko od glavnine njegovih posjeda.¹⁷ Možda je banovoj odluci da zemlju daruje, a templarskoj da je koloniziraju, pridonijela i činjenica da je ugarski kralj Stjepan III. u to vrijeme ratovao protiv bizantskoga cara Emanuela I. Komnena. Templarima je, da se tako izrazim, u opisu radnoga mjesta bilo ratovanje protiv neprijatelja zapadnoga kršćanstva (iako ta zadaća nije bila dio njihove Regule), a na Zapadu je vladalo mišljenje da su Bizantinci u najboljem slučaju drugorazredni kršćani; npr. u križarskoj vojsci Luja VII. vladalo je mišljenje da „Grci uopće nisu kršćani i da ništa ne znači ubiti ih“.¹⁸ S druge strane, ban Borić je ratovao protiv Bizantinaca na strani Stjepana III. te se mogao nadati pomoći templara u tom sukobu.¹⁹

Drugi posjed koji su templari stekli u Hrvatskoj sigurno im nije bio doniran. Riječ je, dakako, o Vrani, čiji je posjed templarima osporio lokalni biskup gotovo neposredno nakon što su je zaposjeli. Papa Aleksandar III. je intervenirao; u pismu koje je 1169. godine poslao splitskom nadbiskupu Gerardu, oblasnom metropolitu, stoji: „Zato jer je između brata našeg L(ampridija), biskupa Skradina, i voljenih sinova naših, braće vojske hrama, oko rečenog samostana izbila rasprava, posebice jer biskup župnim pravom to o čemu je riječ sebi prisvaja, tvome bratstvu apostolskim pismom zapovijedamo da radi toga već spomenuti samostan, (koji je) na takav način blaženom Petru i Rimskoj crkvi bio od spomenutog kneza (Zvonimira, op. T. M.) darovan, održavaš trajno slobodnim i da nipošto ne dopustiš da rečeni biskup spomenutu braću na druge načine oko toga uznemiruje“.²⁰ Nema ni riječi o bilo kakvom prijenosu vlasništva, ni prošlom ni sadašnjem. Papa jednostavno kaže da samostan po pravu pripada njemu i da mu ne smeta što templari tamo borave. Navedeni je samostan vrlo vjerojatno bio vakantan te su ga templari smarali zgodnim mjestom za naseljavanje. Uostalom, on se nalazio na još jednoj prometnoj hodočasničkoj ruti, onoj uz Jadransko more. U Istri su zabilježena najmanje dva slučaja u kojima jedan od viteških redova preuzima prazni benediktinski samostan,²¹ a neki autori navode da je i hospitalski samostan sv. Jurja u Kostelcu bio prazan prije nego li su ga hospitalci preuzeli.²² Viteškim redovima, dakle, preuzimanje vakantnih samostana nije bilo strano. Od

¹⁷ KARBIĆ 2005, 52.

¹⁸ LE GOFF 1998, 181.

¹⁹ KARBIĆ 2005, 49.

²⁰ CD II, dok. 120, str. 125.

²¹ MOGOROVIĆ CRLJENKO 2002, 108.

²² ŠANJEK 1993, 62.

pape su možda čak i ishodili dozvolu da preuzmu onaj u Vrani, ali im ga on nije mogao dati u trajno vlasništvo. Naime, Zvonimir je prilikom doniranja Vrane u darovnicu uvrstio klauzulu koja zabranjuje da samostan promijeni vlasnika: „(...) uvjet da se (samostan) ne preda ni jednoj drugoj vlasti, nego da za sva vremena bude od svakog tereta slobodan i oslobođen (i) vlasništvo sv. Petra (...)“.²³ Iz toga možemo zaključiti dvije stvari: prvo, da papa *de iure* nije smio darovati samostan templarima, i drugo, da na njega prava nije mogao polagati ni skradinski biskup. Kukuljević navodi da je biskupovo pravo na vranski samostan bilo prilično mutno i da se on našao u njegovoj dijecezi tek nakon razaranja Biograda i gašenja tamošnje biskupije.²⁴ Međutim, pustimo samostan, jer je on u toj priči sasvim nebitan – ionako je bio prazan. Biskupu je mnogo važnija bila samostanska crkva. Budući da je papinska bula „*Omne datum optimum*“ izuzimala templarske svećenike iz ovlasti biskupa,²⁵ Lampridije je nakon templarskog zaposjedanja Vrane izgubio pravo na imovinu vranske crkve. Međutim, pravi je problem bio u tome što su templari bili oslobođeni plaćanja crkvene desetine. Prilikom zauzimanja Vrane, templari su, naravno, prisvojili i vranske posjede. Kad su počeli uskraćivati desetinu biskupu i prikupljati je sami, jer im je bula „*Militia Dei*“ dopuštala da to čine,²⁶ on ju je vjerojatno pokušao uzeti silom – na to je papa mislio kad je rekao da biskup uznemiruje braću templare. To nije bila rijetka pojava; biskupi su često pokušavali prigrabiti templarske posjede, ili barem udariti namet na donacije, a pape su redovito morali obuzdavati biskupe da to ne čine.²⁷ Pitanje desetine još dugo nije riješeno – papa Urban III. još je 1186. godine morao ponavljati da su templari izuzeti od plaćanja: „(...) uopće neka nitko ni ne pomisli desetinu od vas zahtijevati ili silom otimati“.²⁸ Ako je biskup još dvadeset godina nakon preuzimanja Vrane silom uzimao desetinu, templarska je kuća vjerojatno bila premala da bi se sama obranila. Još je 1208. godine papa morao intervenirati u nekom sporu koji se gotovo sigurno vodio oko posjeda između vranskih templara te kninskoga i ninskoga biskupa.²⁹ Međutim, to će se ubrzo promijeniti. Templari će ubrzo postati dovoljno moćni da mogu svoje posjede ne samo obraniti nego i nasilno proširiti. Prva polovica XIII. st. bilo je doba nagle ekspanzije templarskih posjeda i to ne na sasvim legalan način. Godine 1224–1225. knez Domald morao se opravdati pred sudom da nije vlasnik neke zemlje u županiji Gora za koju su templari tvrdili da im ju je on darovao.³⁰

²³ KLAJIĆ 1972, 69.

²⁴ KUKULJEVIĆ SAKCINSKI 1886, 10.

²⁵ PernoUD 2005, 11.

²⁶ BARBER 2002, 182.

²⁷ PernoUD 2005, 109-110.

²⁸ DOBRONIĆ 2002, 31.

²⁹ DOBRONIĆ 2002, 36-37.

³⁰ DOBRONIĆ 2002, 43.

Dvadesetih godina XIII. stoljeća, dvaput su pokušali bespravno zauzeti neku zemlju koja je pripadala tkonskom samostanu sv. Kuzme i Damjana u koji su se preselili redovnici iz samostana sv. Ivana nakon razaranja Biograda. Da je bilo i izravnih sukoba između benediktinaca i templara, svjedoči i odredba splitskoga nadbiskupa iz 1229. godine koja zabranjuje benediktincima da „uznemiravaju“ templare u ruševinama Biograda. To vjerojatno ne znači da su templari polagali pravo i na Biograd, nego ponajprije to da su benediktinci to mjesto koristili kao bazu za prepade na templarske posjede, odnosno na vlastite posjede koje su templari zaposjeli.³¹ Ali ubrzo više nije bilo potrebno osvajati posjede jer su oni postali toliko veliki i rasprostranjeni da je ih je bilo teško kontrolirati. Posebno se darežljivim pokazao kralj Andrija II. koji je templarima i hospitalcima darivao zemlju konfisciranu od plemića koje je dao povješati (na taj su način stečeni posjed u Dugom Selu i Račeša)³².

Međutim, kako je XIII. st. odmicalo, tako su i donacije postajale sve rjeđe.³³ To nije bio samo lokalni fenomen; širom Europe čule su se sve glasnije primjedbe o bogatstvu viteških redova. Iako osobno ne mislim da su oni bili naročito bogati (što ću obrazložiti u sljedećim poglavljima), njihovi suvremenici nisu dijelili to mišljenje. Pitoreskno se izrazio Matija Pariški 1245. godine na sljedeći način: „Templari i hospitalci (...) dobivaju toliko sredstava sa područja čitavog kršćanstva, i to samo za obranu Svete zemlje. Gutaju toliko novca kao da ih bacaju u rupu bez dna (...)“.³⁴ Što je više poraza zaredalo u Palestini, to se češće govorilo da su viteški redovi prebogat, ali da svoj novac ne troše adekvatno. Zapravo, upravo su ti porazi iscrpljivali njihova sredstva, a vladari im, ironije li, upravo zbog njih nisu htjeli davati više sredstava. I ugarski su vladari vremenom zahladili odnose s viteškim redovima; sredinom XIII. st. Bela IV. čak je prestao isplaćivati iznos od 1.000 maraka srebra godišnje koji se njegov otac Andrija II. zavjetovao davati hospitalcima.³⁵ Ako zanemarimo razne zamjene posjeda, odštete i slično, zadnji je posjed viteškim redovima u Hrvatskoj doniran četrdesetih godina XIII. stoljeća. Bilo je to Belino darivanje posjeda vojvode Kolomana, svoga pokojnog brata koji je poginuo u bitci na Šaju, hospitalcima.³⁶

Zanimljiva je činjenica da su posljednju zemlju u Hrvatskoj templari stekli na privatnu inicijativu 1286. godine kada su dvojica braće iz kraljevske obitelji, jedan svećenik i jedan laik, odlučili postati članovima reda te su u tu svrhu uz

³¹ DOBRONIĆ 2002, 43-44.

³² DOBRONIĆ 2002, 38-39.

³³ NICHOLSON 2002, 163-164.

³⁴ NICHOLSON 2002, 171.

³⁵ DOBRONIĆ 2002, 136. Papa je očito „zaboravio“ da se Andrija zavjetovao davati samo 700 maraka.

³⁶ DOBRONIĆ 2002, 135.

pomoć kraljice-majke kupili posjed Breznicu u Slavoniji, vjerojatno u blizini Požege.³⁷ Upada u oči da taj posjed nije bio ni blizu hodočasničkih putova. To je razumljivo jer su se hodočašća već krajem XII. st. počela poduzimati bržim, pomorskim putem. Vitezovima-redovnicima više nije bio važan položaj njihovih posjeda – važni su postali posjedi kao takvi.

Sveto i profano: Uloga templarskoga reda u križarskom pohodu Andrije II.

U svojoj razdiobi razdoblja templarske prisutnosti u srednjoj Europi na epohe, Karl Borchardt je prvu polovicu XIII. st. opisao kao razdoblje kada su templari nastojali prikupiti što više posjeda kako bi eksploatacijom istih mogli slati neprekinutu struju pojačanja u Palestinu.³⁸ Međutim, ponekad je dolazilo do slučajeva u kojima stalna struja pomoći nije bila dovoljna, nego ju je trebalo pretvoriti u pravu bujicu. Jedna od tih prilika nastala je nakon Četvrtog lateranskog koncila 1215. koji je zaključen odlukom da se pokrene još jedan križarski rat za osvojenje Jeruzalema. To je bio još jedan u nizu relativno promašenih ratova mladoga i ratobornoga pape Inocenta III. koji, unatoč svomu papinskom imenu, nije bio nimalo bezazlen, nego čuven po svojoj opsjednutosti križarskim pohodima.³⁹ Do tog su doba križarski ratovi već postali pomalo otrcana ideja, pa je Inocent zbog izrazito slaboga odaziva odobrio davanje oprosta grijeha čak i onima koji samo poslušaju propovijed u kojoj se poziva na pridruživanje pohodu.⁴⁰ Međutim, ovaj je put papa imao prilično moćan adut koji je odlučio iskoristiti. Naime, prošlo je već nekih tridesetak godina otkako je ugarski kralj Bela III. položio križarski zavjet. Neposredno pred smrt, taj je zavjet prenio na svoga mlađeg sina Andriju, kasnijega kralja Andriju II. Nasljeđivanje zavjeta do tada nije bilo obuhvaćeno crkvenim propisima, ali je Inocent odlučio da takve slučajeve ne treba prepustiti dobroj volji nasljednika te je zakonski regulirao prijenos zavjeta s oca na sina. Postojali su, doduše, mehanizmi kojima se zavjet mogao zamijeniti nekom drugom obavezom ili otkupiti novcem, ali su oni za jednoga kralja ipak bili previše sramotni.⁴¹ Nakon Četvrtog lateranskog koncila Andrija je odlučio konačno izvršiti svoj zavjet, otploviti u *l'Outremer* i pridonijeti osvajanju kršćanskih svetih mjesta. Zašto je to odlučio učiniti baš tada, možemo samo spekulirati. Neki autori navode da su ga na to potaknule dinastičke prilike u Latinskom Carstvu gdje je Andrija imao svojih interesa budući da mu je tadašnja supruga, Yolanda de Courtenay, bila nećakinja aktualnog cara.⁴² Međutim,

³⁷ DOBRONIĆ 2002, 60.

³⁸ BORCHARDT 2001, 235.

³⁹ RILEY-SMITH 2007, 32.

⁴⁰ RILEY-SMITH 2007, 72.

⁴¹ RILEY-SMITH 2007, 85-86.

⁴² KUKULJVIĆ SAKCINSKI 1886, 18; KUŽIĆ 2003, 39-40.

križarski zavjet nije ovisio o dobroj volji, nego je bio ozbiljna obveza – neugodna i materijalno štetna, ali ipak obaveza. Prema tadašnjim shvaćanjima, kralj je imao vlast, ali je i on, kao kršćanin, bio podanik Kristov i kao takav dužan sudjelovati u ratovima za Krista i Crkvu.⁴³ To je vjerojatno i Andriji bilo na umu kad je kretao u rat. Osim toga, oni koji su položili križarski zavjet morali su na prsima do izvršenja toga zavjeta nositi prišiven platneni križ,⁴⁴ a Andriji je taj križ, nakon 19 godina nošenja, vjerojatno već postao vrlo težak.

Križarski su ratovi bili jedna od onih mutnih situacija u kojima su se sveto i profano međusobno stapali. Kao takvi, bili su „domaći teren“ viteških redova koji su sami po sebi bili na granici između te dvije kategorije (unutar Crkve postojalo je čak i uvjerenje da su ti redovi inferiorni ostalim redovima jer njihovi članovi prolijevaju krv,⁴⁵ a odredbe Četvrtog lateranskog koncila klericima strogo zabranjuju prolijevanje krvi).⁴⁶ Strogo gledano, članovi viteških redova nisu bili križari. Za razliku od križarskoga, njihov zavjet nije bio privremen nego vječan. Osim toga, njihove regule nisu sadržavale odredbe o ratovanju protiv nevjernika. Jedino se kod templara, nakon pada Jeruzalema, spominje da su braća obavezna sudjelovati u ponovnom osvajanju toga grada.⁴⁷ Ipak, isto se tako spominje da za članove toga reda nije grijeh ubijati „neprijatelje križa“.⁴⁸ S druge strane, hospitalcima je bilo izričito zabranjeno da postanu križari.⁴⁹ Međutim, kad je u pitanju bilo prikupljanje sredstava za financiranje križarskih ratova, viteški su redovi sa svojom rasprostranjenom mrežom ispostava mogli funkcionirati kao učinkoviti sakupljači. Također im nije bilo strano ni posuđivanje novca vladarima koji su kretali u križarski rat – tako je, recimo, Luj IX. 1250. dobio zajam za svoj pohod na Egipat, a Henrik III. 1261. za rat protiv Simona de Montforta.⁵⁰

Za hrvatski je prostor proglašavanje novoga križarskog pohoda značilo uglavnom to da vrlo vjerojatno slijede nova razaranja i pljačke. Ako je suditi prema dotadašnjim iskustvima s križarima – npr. Trogir je 1123. opljačkan jer je pružio otpor venecijanskim sakupljačima križarskih poreza, Biograd su 1125. razorili mletački križari na povratku iz Palestine, Zadar su 1202. osvojili i razorili križari na putu prema Carigradu i Palestini – ovdašnji se stanovnici nisu imali ničemu dobrome nadati. Međutim, papa je odlučio pri organizaciji ovoga pohoda težište staviti na Ugarsko-hrvatsko Kraljevstvo jer je ovdašnji kralj bio jedina okrunjena

⁴³ RILEY-SMITH 2007, 53-54.

⁴⁴ RILEY-SMITH 2007, 81.

⁴⁵ NICHOLSON 2002, 162.

⁴⁶ *The Canons of the Fourth Lateran Council*, kanon 18.

⁴⁷ RILEY-SMITH 2007, 143.

⁴⁸ *The Primitive Rule of the Templars*, čl. 57

⁴⁹ LUTTRELL 2001, 270.

⁵⁰ PERNAUD 2005, 112-113.

glava koja se pridružila pohodu. Tako je, umjesto uobičajenoga imenovanja proklamatora križarskoga rata, zadužio sve ugarske biskupe da pozivaju u rat.⁵¹ Glavna je aktivnost pri organizaciji pohoda bilo prikupljanje sredstava. Još od prvoga prikupljanja križarskih poreza od svih crkvenih posjeda, koje je 1199. uveo Inocent III. i koje je izazvalo golem otpor među svećenstvom, bilo je redovna praksa da templari i hospitalci sudjeluju u prikupljanju.⁵² Tako je i 1215. godine Inocent propisao trogodišnje prikupljanje dvadesetine od crkvenih posjeda, odnosno 5% od ukupnih prihoda. Za prikupljanje toga novca u Ugarskom su kraljevstvu bili zaduženi templari i hospitalci,⁵³ i činili su to vrlo rigorozno, sudeći po procesu protiv hospitalaca iz 1225. koji optuženi da su opljačkali samostan sv. Duha.⁵⁴ Ta se pljačka vrlo vjerojatno dogodila u vrijeme prikupljanja križarskih poreza jer je očito da se parnica vodila „već neko vrijeme“.

Da bismo stekli uvid u novac koji je tom akcijom prikupljen, proučimo prihode ugarskih biskupija. Prema jedinom popisu koji nam je dostupan, onomu iz razdoblja Bele III, dvije su najbogatije biskupije bile Ostrogonska (Esztergom) i Kaločka (Kalocsa) nadbiskupija. Ostrogonska je bilježila prihode od 6.000, a kaločka od 2.500 srebrnih maraka. Prihodi niti jedne druge biskupije nisu prelazili 2.000 maraka.⁵⁵ Prema tome, od ostrogonske bi se nadbiskupije u najboljem slučaju mogla naplatiti svota od 300 maraka godišnje (budući da su prihodi biskupija vjerojatno već u prvotnom popisu bili precijenjeni i da se odonda ekonomska situacija u kraljevstvu znatno pogoršala, realno se mogao prikupiti samo djelić te svote), što ne bi bilo dovoljno ni za najam dvaju brodova,⁵⁶ a kamoli za ostale troškove poput logistike, plaće za vojsku itd. Uostalom, nije Andrija raspolagao prikupljenim novcem, nego su to činili papinski legati,⁵⁷ a taj je novac prema papinskom dekretu iz veljače 1217. trebao biti isplaćen križarima čim napuste svoje posjede ili najkasnije pri ukrcavanju na brodove.⁵⁸ Andrija od toga vjerojatno nije dobio ništa te je morao pribjeći drugim načinima stjecanja novca. Iz siromašne ugarske zemlje, koju su nakon vremena Bele III. iscrpili dugi dinastički sukobi, česti i dugotrajni ratovi u Galiciji, sukobi s Bugarskim Carstvom te feudalne

⁵¹ RILEY-SMITH 2007, 77.

⁵² RILEY-SMITH 2007, 87.

⁵³ DOBRONIĆ 2002, 40.

⁵⁴ DOBRONIĆ 2002, 130.

⁵⁵ KLAJIĆ 1972, 97.

⁵⁶ KUŽIĆ 2003, 50. Prema konačnom ugovoru o prijevozu između Andrije II. i Venecije, najam svakog broda iznosio je 550 maraka mletačkih groša. Unajmljeno je najmanje 10 brodova, što iznosi minimalno 5.500 maraka, plativo u tri rate. Sumnjam da su Mlečani bili dovoljno naivni da prime Andrijine bakrenjake, što je namicanje novca za otplatu brodova činilo još težim.

⁵⁷ RILEY-SMITH 2007, 89.

⁵⁸ KOSI 2001, 133.

pobune (u jednoj od njih ubijena je Andrijina prva supruga), Andrija nije mogao izvući dovoljno sredstava. Unatoč tomu, uveo je ratne poreze kako bi iz naroda iscijedio sve što je mogao. Nije bilo dovoljno. Tada se poslužio alternativnom metodom – inflacijom. Topio je srebro i pridodavao mu mnogo veću količinu bakra nego što je bilo propisano. Međutim, ljudi su s vremenom shvatili da tako dobiveni novac ne vrijedi mnogo. Zato je pribjegao kriminalu. Krivotvorio je devize koje su na tržištu još imale kredibilitet, koristeći svoju metodu pridodavanja velike količine bakra.⁵⁹ Ipak, još uvijek nije bilo dovoljno. Trebalo je pribjeći očajničkim metodama.

Ovdje u priču ulazi templarski magistar Poncija od Križa (*Pontius de Cruce*, možda Pons de la Croix?). Naime, kako nije imao dovoljno novaca da isplati cijenu koju je Venecija tražila za najam brodova, Andrija je u Veneciju poslao Poncija, očito čovjeka od povjerenja, koji je ugovorio da će Mlečani smanjiti cijenu transporta, a Andrija će se u zamjenu za to odreći svoga prava na Zadar (kojeg tada ionako nije kontrolirao).⁶⁰ Ovo nije bio prvi put da se Poncija angažirao oko Andrijina pohoda. Kako sam spomenuo, on je bio jedan od zaduženih za prikupljanje dvadesetine. Ali to nije bio razlogom da Andrija toliko vjeruje Ponciju. Templari su već duže vrijeme imali veze s kraljevskim financijama, pa je tako prije 1202. kralj Emerik položio neke novce na čuvanje templarima u Vrani.⁶¹ Andrija je tada još bio slavonski vojvoda i borio se sa svojim starijim bratom za vlast, pa je Emerik vjerojatno novac stavio tamo kako ne bi pao Andriji u ruke, nego da bi stajao na raspolaganju kralju kad dođe u Dalmaciju.

Budući da su imali iskustva s rukovanjem kraljevskim novcem, templari su vrlo dobro znali da kralj neće uspjeti namaknuti dovoljno sredstava za financiranje pohoda. U pitanju je bio i njihov ugled jer im je papa jasno dao do znanja da imaju biti „pozorni i hrabri u poslu svetoga prekomorskog pohoda“.⁶² Nažalost, nemamo gotovo nikakve izvještaje o templarskim financijama iz toga vremena, a kamoli nekakav proračun za 1217. godinu. Ipak, pokušat ću rekonstruirati kakve su se financijske transakcije odvile između kralja i magistra Poncija.

Prvi podatak koji moramo uzeti u obzir tiče se regentstva. Naime, prije nego što je otplovio, Andrija je imenovao namjesnike koji će upravljati kraljevstvom u njegovoj odsutnosti. U Ugarskoj je ta dužnost, predvidivo, povjerena primasu Ugarske, ostrogonskom nadbiskupu Ivanu. Ali u Dalmaciji i Hrvatskoj, namje-

⁵⁹ KUŽIĆ 2003, 49.

⁶⁰ KUŽIĆ 2003, 49-50.

⁶¹ TOMA 2003, 131. Taj se novac spominje u kontekstu toga da je upotrijebljen za oslobođenje Zadra. Međutim, templari s time nisu imali ama baš ništa. Novac je bio kraljev, a podigao ga je splitski nadbiskup Bernard koji je kao crkveni prelat djelovao u svojstvu kraljeva zastupnika. Da su mu ga templari uskratili dati, bili bi optuženi za pronevjeru.

⁶² DOBRONIĆ 2002, 40.

sništvo je preuzeo sveprisutni Poncije.⁶³ Nije čudno što je namjesnikom imenovan čovjek koji se osobno angažirao za kraljev pothvat i koji je još k tomu kontrolirao ogromne posjede u pokrajini gdje je kralju nedostajalo prijatelja (hrvatsko se plemstvo nije pridružilo pohodu,⁶⁴ a dalmatinskim je biskupima nedostajalo autoriteta). Međutim, neobične podudarnosti slijede. Dok je u splitskoj luci čekao isplovljavanje, Andrija je templarima dao tvrđavu Klis. O tome svjedoči Toma Arhidakon, tumačeći taj čin kraljevom ogromnom brigom za dobrobit Splitsana i glupošću istih jer su Klis odbili preuzeti.⁶⁵ Klis je bio vrlo jaka tvrđava na nepristupačnom mjestu, od životne važnosti za Split i Trogir kao zaštita zaleđa tih gradova i njihovih kopnenih komunikacija.⁶⁶ Zato je razumljiv Tomin bijes što su njegovi sugrađani dopustili da im izmakne takva povlastica. Kralj je tražio nekoga tko će preuzeti dominantnu poziciju u Dalmaciji (prema Tomi, Splitsanima je ponudio i upravu nad otocima), jer se imao razloga brinuti da će hrvatsko plemstvo u njegovoj odsutnosti podići pobunu ili barem pokušati proširiti svoje posjede. Posebno je opasan bio knez Domald, tada najmoćniji lokalni plemić. Međutim, sumnjam da je splitska komuna bila prikladna za takvu poziciju. Arhidakon je vjerojatno nešto krivo shvatio ili je dobio pogrešne informacije. Moguće je da je Splitsanima eventualno ponuđen kondominij nad Klisom, ali su ga oni odbili jer se nisu željeli miješati u opasnu zemljišnu politiku kakva je vladala u zaleđu.

Klis je, naravno, preuzeo Poncije. Dok je kralj bio odsutan, Poncije se svim silama trudio zadržati njegovo raspadajuće kraljevstvo na okupu; moguće je da je čak jednom prilikom i sudio knezu Domaldu.⁶⁷ A nakon povratka kralja, čije je najveće postignuće bilo to što je u Palestini sav novac potrošio na nekoliko kostiju i nešto keramike,⁶⁸ templari su gotovo iz vedra neba dobili cijelu županiju Gacku. Promotrimo kako kralj argumentira tu donaciju: „(Zbog preteških i) neograničenih troškova, koje je voljeni i vjerni naš (brat Pontius de Cruce, op. T. M.), magistar kuća vojske hrama za Ugarsku i Slavoniju, zbog kraljevske časti i sigurnosti našega (tijela), koliko dok je trebalo putovati preko mora, toliko i dok se trebalo vraćati preko Grčke, od dobara kuće učinio. Imajući na umu da smo se pomoću njegovih savjeta i pomoći, osim (ponajprije) Božje – kako vjerujemo – vratili na svoje, (a) osim toga imajući pred očima kraljevskog veličanstva neprestane brige, koje je s nama i zbog nas i naše prejasne supruge, kraljice Y(olande) trpio, i još k tomu

⁶³ DOBRONIĆ 2002, 40.

⁶⁴ KUŽIĆ 2003, 59.

⁶⁵ TOMA 2003, 141.

⁶⁶ ČORALIĆ 1997, 130.

⁶⁷ DOBRONIĆ 2002, 40. Autorica, nažalost, ne precizira iz kojeg dokumenta potječe taj podatak.

⁶⁸ Popis relikvija koje je Andrija kupio vidi u: KUŽIĆ 2003, 65. „Relikvije“ su vjerojatno potjecale od nesretnih pokojnika koje su pljačkaši leševa izmesarili i prodali naivnim križarima.

na molbu same kraljice, i ne toliko za zdravlje naših tijela koliko duša, onoliko zemlju u Hrvatskoj (koliko) ograničavaju zemlje grada Stena i zemlje Modruša i Bozane, imenom Gu(e)zke, sa svim njezinim pripadnostima uključenim i bez ikakva umanjivanja kao nadoknadu troškova i truda, koje je rečeni magistar brat Pontius de Cruce zbog nas i gospe kraljice, kako je prije rečeno, pretrpio, svetoj vojsci hrama dakle slobodno kao i druge milodare, koje u našem kraljevstvu posjeduju, ne uskraćujući ni jedan privilegij nad spomenutom zemljom, (koji je) možda bio prije ili kasnije stečen, vječnim pravom podarili smo im neka posjedujuć⁶⁹. Dakle, Poncije i templarski red su zbog kraljeva pohoda podnijeli „preteške i neograničene troškove“; može se zaključiti i da su mu na povratku slali novac, jer ga je on potrošio u Palestini. Ali čemu darivanje Gacke? Templari su ionako, kao klerici, morali prema odredbama Prvog lateranskog koncila braniti Andrijinu zemlju, obitelj i osobu.⁷⁰ I otkud kralju toliko povjerenja u red koji je prije svega desetak godina od njega samoga čuvao novac njegova brata Emerika?

Moje je mišljenje da su kralja i templarski red povezivale jače veze od emocionalnih. Nije tajna da je Poncije sudjelovao u financiranju kraljeva pohoda. Međutim, mislim da je kralj financijski ovisio o podršci templara. Naveo sam koje je sve mjere poduzeo da smogne novac za svoj pohod, iz čega je vidljivo da mu je novac bio prijeko potreban. Vrlo je vjerojatno da je Andrija od templara dobio vrlo velik zajam i da je kao polog predao templarima Klis. Templari su prikupljali dvadesetinu, upoznali su financijsko stanje na terenu i dobro su znali da će novca ponestati, a budući da bi za ugarsko-slavonsku provinciju bila velika čast otpremiti svoga kralja u križarski rat, svoja su mu sredstva vjerojatno sami ponudili. Kako je Poncije time postao kraljev vjerovnik, bio je idealan izbor za namjesnika jer bi obranom kraljevih interesa štitio investiciju Reda. Iz navedenoga postaje jasniji i njegov trud oko održavanja kraljevstva i brige oko kraljeva sigurnog povratka. A da bi bilo jasnije i koliko je na povratku kralju novac bio potreban, navodim da je i hospitalski red dobio darove, doduše mnogo manje od templarskih. Nakon što se Andrija vratio, dobili su neki posjed kod Csurga, blizu Drave, kao i godišnju rentu od 700 maraka,⁷¹ jer je rečeni kralj boravio u njihovim tvrđavama Merkaba i Krak des Chevaliers i tamo se opskrbio za povratak preko Anadolije; ne mogavši im platiti, vjerojatno im je obećao darove nakon povratka u svoje kraljevstvo. Naravno da se i darivanje Gacke i darovi hospitalcima u dokumentima opravdavaju pobožnim pobudama; kralju je više odgovaralo da se predstavi kao pobožni mecena, nego kao siromah koji je prisiljen uzimati zajmove. U svojoj darovnici Gacke kralj eksplicitno tvrdi da posjed daje templarima „kao naknadu troškova i truda“, što znači kao otplatu duga. Budući da je i Klis ostao u njihovu vlasništvu

⁶⁹ CD III, dok. 150, str. 174.

⁷⁰ RILEY-SMITH 2007, 120-121.

⁷¹ DOBRONIĆ 2001, 129.

sve dok ih knez Domald, u suradnji sa Splicićanima, nije iz njega istjerao,⁷² a kasnije su u zamjenu za njega dobili Šibenik,⁷³ možemo zaključiti da je vrijednost zajma koji je Andrija dobio od templara bila mnogo veća od vrijednosti Gacke. Ali, je li ugarsko-slavonska templarska provincija imala na raspolaganju tolika financijska sredstva?

Osim što su bili oslobođeni plaćanja desetine, templare su ugarski kraljevi redovito oslobađali od svjetovnih podavanja. Tako ih je Bela III. oslobodio obveze ukonačivanja kralja i njegovih službenika, Emerik ih je oslobodio svih zemljišnih nameta, Andrija II. je oslobođenje proširio i na njihove vazale, a Bela IV. im je sve te povlastice priznao.⁷⁴ Dakle, sva zarada s templarskih posjeda ostajala je u templarskim rukama. Kolika je ta zarada bila, možemo samo nagađati. Budući da zemlja nije bila bogata, nisu mogli biti ni ovdašnji templari. Sa svojih su posjeda dobivali prihode u naturi, a kovani su novac mogli steći na nekoliko načina. Prvi je, očito, bila prodaja vlastitih poljoprivrednih proizvoda; od tog se nisu baš obogatili jer su ponekad morali čak i uvoziti žitarice.⁷⁵ Drugi je način bilo prikupljanje raznih nameta – recimo, znamo da su naplaćivali tržnu pristojbu u Gori.⁷⁶ Pritom je najviše prihoda dolazilo od lučkih gradova pod njihovom vlašću, Senja i Šibenika. Međutim, stanovnicima gradova nipošto nije odgovaralo da im templari svojim nametima upropaštavaju trgovinu te su ih u Senju svim silama sprječavali da naplaćuju lučke pristojbe, a iz Šibenika su ih izbacili.⁷⁷ Budući da su Splicićani pridonijeli izbacivanju templara iz Klisa, sigurno su i tamo naplaćivali putarinu ili neki slični namet. Treći je način zarade posuđivanje novca, što su templari krajem XIII. st. kad je dotok donacija već prestao u Hrvatskoj počeli činiti.⁷⁸ I tako se krug zatvorio – templari su od vjeroznika postali dužnici. Ova templarska provincija očito nije bila naročito bogata te su sredstva za Andrijin zajam sigurno došla od cijeloga Reda, a ne samo od nje.

*Oklopljena šaka kršćanstva: Vojno stanje templarskoga reda u vrijeme
Kolomanovih konfiskacija*

Kakvo je bilo financijsko stanje templarskoga reda na hrvatskom prostoru, objasnio sam u prethodnom poglavlju. U ovome ću pokušati objasniti njihovo vojno

⁷² TOMA 2003, 169.

⁷³ DOBRONIĆ 2002, 45.

⁷⁴ DOBRONIĆ 2002, 34, 35, 37, 54.

⁷⁵ DOBRONIĆ 2002, 58.

⁷⁶ DOBRONIĆ 2002, 88.

⁷⁷ DOBRONIĆ 2002, 45, 52.

⁷⁸ DOBRONIĆ 2002, 57, 59.

stanje, odnosno njihovu sposobnost primjenjivanja fizičke sile kao i slučajeve u kojima su ju mogli primjenjivati.

U okviru tadašnjega društvenog sustava svaki je zemljoposjednik morao vlastitim snagama braniti svoj posjed od nasrtljivih susjeda, a templarski je red imao mnogo posjeda koje je trebalo braniti. Tridesetih godina XIII. stoljeća eskalirali su sukobi sa svjetovnim vlastima. Kralj Andrija II. bio je već duboko u trećem desetljeću svoje vladavine i neke su ga pogreške iz ranijih godina počele proganjati. Laszlo Kontler navodi da se Andrija tijekom svoje vladavine trudio feudalizirati kraljevstvo, vjerojatno u nadi da će podjelom zemljišnih posjeda potaknuti gospodarski razvoj i steći velik broj naoružanih podanika odanih kruni. Prije Andrijine vladavine jedino su najviši crkveni i državni činovnici imali pravo na trajno posjedovanje zemlje, a Andrija je zemlju, zajedno s nasljednim pravom, podijelio i mnogim nižim plemićima.⁷⁹ To je bila trajna tendencija ugarskih kraljeva jer su i Andrijini prethodnici u XII. st. „uvozili“ vitezove iz zapadnijih zemalja.⁸⁰ Međutim, kao i svaka umjetno uvedena modernizacija, i ova je podbacila. Donirani posjedi nisu primaocem činili odanijima kralju, nego je, sasvim suprotno, porastom njihove moći rasla i sklonost suprotstavljanju kruni. Andrijinim se sinovima nije svidjelo stanje kraljevstva koje im otac ima ostaviti u naslijeđe te su se trudili poništiti donacije i vratiti posjede u kraljevski fisk.

Već smo vidjeli da je Andrija templarima dijelio posjede šakom i kapom. Nema mo podataka o tome kako se prema njima u Slavoniji postavio Andrijin najstariji sin Bela. Međutim, nakon što je Bela na upravu dobio Transilvaniju, slavonski je vojvoda postao Belin mlađi brat, kralj Koloman,⁸¹ koji je u tom trenutku imao svega 18 godina. Sukladno tomu, pri vraćanju kraljevskih posjeda postupao je mladenački brzo i nasilno.

Jedan od najtvrdih oraha u koje se Koloman usudio zagristi bio je templarski red. Negdje nakon stupanja na vlast 1226, a svakako prije 1231. godine, Koloman je nasilno konfiscirao neke templarske posjede.⁸² Otada pa do kraja desetljeća, sukobi kralja-vojvode i templara neće prestajati. Templari nisu propustili poslužiti se svojim utjecajem da povrate posjede koji su im po pravu pripadali. Papa je Kolomanu prijetio izopćenjem i triput je zapovijedao lokalnim biskupima da se pobrinu za vraćanje posjeda.⁸³ Međutim, ako je Koloman zaista vojnom silom nasrtao na templarske posjede, jesu li se oni mogli obraniti?

⁷⁹ KONTLER 2007, 82.

⁸⁰ KUŽIĆ 2003, 45.

⁸¹ Koloman je okrunjen kao kralj Galicije. Iako u toj zemlji nije imao nikakvu vlast, titulu je zadržao.

⁸² DOBRONIĆ 2002, 46.

⁸³ KUKULJEVIĆ SAKCINSKI 1886, 22-23.

Iako je riječ o crkvenom redu, upravo iznenađuje sličnost između templara i suvremenih vojski. Istina, već je Foucault ukazao na to da su sve moderne institucije, koje su ovisile o disciplini, uzor imale u redovničkim zajednicama. Međutim, čini se da su templari prvi shvatili da primjena redovničkih pravila u vojne svrhe predstavlja ubojitu kombinaciju. Sličnosti s modernom vojskom su jasne: na prvome mjestu prisutna je selekcija kandidata (birani su samo fizički i psihički zdravi regruti),⁸⁴ koje se prije pridruživanja redu strogo propitivale,⁸⁵ zatim prehrambeni režim (nisu se izglednijavali, ali nisu ni pretjerivali s hranom, što je izvrsno za održavanje tjelesne kondicije),⁸⁶ i konačno uniforma (sva su braća nosila jednobojnu odjeću, a dobivala su je od *drapariusa*, koji se također brinuo da odjeća bude laka za nošenje, pogotovo čizme).⁸⁷ U bitkama su se braća mogla prepoznati po identičnim plaštevima i tako ostati na okupu, što je velika prednost u kaotičnim uvjetima borbe prsa o prsa. Međutim, najveća je prednost viteških redova bila njihova disciplina. Red je imao jasnu zapovjednu liniju, a njegovi članovi nisu baš ništa smjeli činiti na vlastitu inicijativu.⁸⁸ To je bila jasna prednost u odnosu na rasulo koje je u pravilu vladalo u feudalnim vojskama, čiji bi pripadnici samostalnim djelovanjem često upropastili cijelu kampanju. Za razliku od njih, disciplina je kod templara bila željezna, kako tijekom marša (braća su jahala u koloni koju nitko nije smio napustiti), tako i tijekom bitke; templar bitku nije smio, pod prijetnjom najstrože kazne, napustiti sve dok stoji barem jedan kršćanski stijeg, ne nužno templarski.⁸⁹ To su sve velike prednosti jer su se feudalne vojske tijekom marša redovito raspršivale zbog pljačke okolnoga terena, a bitku je svaki feudalac smio samoinicijativno napustiti; njegovi bi vazali bježali s njim. Templari su uistinu bili pravi, uniformirani specijalci, srednjovjekovni komandosi. Međutim, svi se ovi podaci odnose na ratovanje u Palestini; jesu li templari tu vojnu velesilu mogli upotrijebiti i protiv Kolomana?

Odgovor je, po svemu sudeći, negativan. Sve do sredine XIII. stoljeća većina je braće odmah nakon primanja u red odašiljana u Palestinu, a u Europi su boravili samo svećenici i stariji vitezovi koji su upravljali posjedima.⁹⁰ Nemamo razloga vjerovati da je Ugarsko-slavonska provincija predstavljala iznimku. Međutim, postoje neke indicije da je u Ugarsko-hrvatskom Kraljevstvu ipak boravio veći broj templara. Prva je izvještaj Tome Arhidakona o sudjelovanju templarskoga

⁸⁴ FOREY 2002, 197.

⁸⁵ GROBSCHMIDT 2002, 192.

⁸⁶ *The Primitive Rule of the Templars*, čl. 26.

⁸⁷ *The Primitive Rule of the Templars*, čl. 17.

⁸⁸ PERNAUD 2005, 27.

⁸⁹ PERNAUD 2005, 74.

⁹⁰ BORCHARDT 2001, 237.

magistra i njegova odreda Latina u bitci na Šaju.⁹¹ Druga je podatak da su templari 1239. godine spalili Senj.⁹² Dakle, templara je zaista bilo. Ali mnogi od njih nisu bili vitezovi; općenito gledano, većinu templarskog reda činila su braća nevitezovi.⁹³ Koliko ih je pak ukupno bilo, teško je reći. Ako promotrimo jedina dva popisa templara koji su nam poznati, mogli bismo zaključiti kako ih nije bilo dovoljno da sastave cijelu četv. U preceptoratu Vrani je 1284, dakle u razdoblju kad je u Europi već boravio veći broj templara nego prije, vjerojatno bilo petero braće;⁹⁴ godine 1245, dakle koju godinu nakon pokolja na Šaju, u Senju i Gacki su, prema jednom nepotpunom popisu, bila trojica.⁹⁵ Red je, naravno, zbog tako uznemirujućih događaja kao što su Kolomanove konfiskacije ili mongolska invazija mogao dovesti pojačanja iz susjednih provincija, ali u to se ne uklapa podatak da se templari u pravilu nisu borili protiv poganskih naroda u istočnoj Europi, pa su tako i u bitku kod Legnice, dva dana prije Šaja, poslali svega šestero vitezova i dvoje braće nevitezova.⁹⁶ S druge strane, možda je tako bilo jer je red odlučio glavninu snaga poslati u Ugarsku koju su tada napadale dvije mongolske vojske. Ni Tomin izvještaj nije bez mana; iako je kao zapovjednika vojske koja je progonila Belu IV. ispravno naveo Kadana,⁹⁷ ipak nije toliko dobro informiran o događajima koji su se desili podalje od Dalmacije te tako kao mongolskoga zapovjednika kod Šaja navodi Batua,⁹⁸ a ne Subutaija (njega uopće ne spominje iako je zapovijedao čitavom mongolskom kampanjom). Niti magistar koji je u bitci vodio templare nije imenovan, niti veličina njegove „čete“. Ali nastranu to sve; Senj je spaljen dvije godine prije Šaja te se postavlja pitanje je li Ugarsko-slavonska provincija mogla prikupiti dovoljno ljudstva za tu operaciju?

Ako zanemarimo mogućnost da su templari doveli pojačanja iz susjednih provincija, preostaje nam da razmotrimo koje su im vojne snage stajale na neposrednom raspolaganju. Osim same braće, koja su iz navedenih razloga bila malobrojna, mogli su raspolagati svojim vazalima. Nažalost, nije nam poznato jesu li templari već u vrijeme rata s Kolomanom davali zemlju kao feud. Jedini takav podatak je iz 1284, u sklopu kojeg su kao svjedoci navedena spomenuta petorica braće u

⁹¹ TOMA 2003, 225.

⁹² CD IV, dok. 314, str. 350.

⁹³ FOREY 2002, 198.

⁹⁴ CD VI, dok. 426, str. 509.

⁹⁵ DOBRONIĆ 2002, 50. Riječ je o jednom sudskom razgraničenju kojem su svjedočili magistar Joannes de Metis (vjerojatno Jean de Metz) i templari prisutni u Senju i Gacki. Moguće je da su sva tamošnja braća bila nazočna jer ih je njihov poglavar počastio svojim posjetom.

⁹⁶ BORCHARDT 2001, 237.

⁹⁷ TOMA 2003, 245, 253. Kadan je zapovijedao mongolskom vojskom u bitci kod Legnice.

⁹⁸ TOMA 2003, 223. Daleko od toga da je Toma bio nesavjestan – pravo je čudo da je od preplašenih i traumatiziranih ugarskih izbjeglica uopće uspio izvući toliko podataka.

Vrani, a odnosi se na davanje zemlje Luki Dešinom (*Luca de Dessa*), zadarskom građaninu.⁹⁹ Osim toga, postoji i podatak o darivanju zemlje županu Parisu koje je bez potvrde magistra proveo preceptor sv. Martina (u Dugom Selu) u kaotičnom vremenu kada se vodio inkvizicijski postupak protiv Reda.¹⁰⁰ Sam čin nije bio ilegalan jer je u odsutstvu viših dužnosnika preceptor smio voditi kapitule.¹⁰¹ U to je vrijeme templarima vjerojatno već bilo jasno da su im dani odbrojeni te su nastojali likvidirati svoju imovinu prije nego što im bude oduzeta, a darivanjem posjeda županu mogli su steći zaštitnika kad im je bio najviše potreban. Za to razdoblje postoji i velik broj dokumenata o posjedima koje su hospitalci davali svojim vazalima; ali, ipak je riječ o vremenu 70 godina nakon spaljivanja Senja. Međutim, jasno je da su templari imali vazale i prije toga vremena. Kralj Andrija je u svojoj darovnici iz 1209. u oslobođenje od zemljišnih davanja uključio i templarske jobagione, a istom je prilikom templarima darovao službu dvojice slobodnjaka iz Gore i šest generacija njihovih potomaka.¹⁰² Jobagione su templari imali i 1268. kada je zagrebački biskup od jednoga od njih kupio obitelj kmetova.¹⁰³ Rečeni su slobodnjaci vjerojatno bili „servientes“, zemljoposjednici koji su službu dugovali jedino kralju;¹⁰⁴ jobagioni (mađ. *jobbagy*) su pak bili reliktni mađarskih ratnih družina iz nomadskih vremena, poluslobodni ratnički sloj.¹⁰⁵ U krajnjoj nuždi, templari su mogli dići na oružje i kmetove sa svojih posjeda, ali to bi zaista bio čin očaja jer su kmetovi u tadašnjim ratovima bili gotovo beskorisni: imali su bijedno naoružanje (poljoprivredni alat i sl.) i nikakav vojni trening te bi ih se na ratnom pohodu uglavnom slalo u pljačkanje okolnog terena. U bitkama bi se redovito razbježali te ih se držalo u pozadini, tek toliko da bi se vojska činila većom. Ipak, poznato je da su templari u bitku kod Legnice, osim osmero braće, poslali i 500 kmetova.¹⁰⁶ Dakle, templari su mogli skupiti veću vojsku, ali je pitanje jesu li imali sredstava da je duže vrijeme uzdržavaju. Ako nisu, svoje su podložnike mogli koristiti samo na ograničenom području u blizini njihovih vlastitih posjeda s kojih su se mogli opskrbljivati. Sumnjam da su mogli organizirati, primjerice, marš većeg broja vazala od Našica do Senja.

Miha Kosi na jednom mjestu izričito tvrdi da templari *nisu* spalili Senj, nego implicira da su to učinili Babonići s kojima su Senjani (pred templarskim svje-

⁹⁹ CD VI, dok. 426, str. 509.

¹⁰⁰ DOBRONIĆ 2002, 100.

¹⁰¹ PERNOUD 2005, 23.

¹⁰² DOBRONIĆ 2002, 37.

¹⁰³ DOBRONIĆ 2002, 100.

¹⁰⁴ KONTLER 2007, 83.

¹⁰⁵ KONTLER 2007, 54, 60, *passim*.

¹⁰⁶ BORCHARDT 2001, 237.

docima) 1243. sklopili mir.¹⁰⁷ Budući da ne postoje podaci o bilo kakvom sukobu između Babonića i templara, a Senj je bio templarski posjed, pitanje je bi li Babonići, ako su zaista oni odgovorni za spaljivanje, djelovali protiv templara ili u dogovoru s njima. Možda odgovor leži u sljedećem.

Dakle, Senj je spaljen u prosincu 1239. godine. Nešto ranije, kako doznajemo iz jedne isprave pečujškoga biskupa, templari su sklopili mir s Kolomanom.¹⁰⁸ Biskup se tada odrekao desetine s templarskih posjeda Ljesnice i Našica koju mu je Koloman (ilegalno) dodijelio. Očito je Koloman te posjede oduzeo templarima te ih ili dao nekome ili ih zadržao za sebe jer templari inače nisu morali plaćati desetinu. Međutim, biskup je, predvidivo, odricanje od ilegalne desetine predstavio kao čin svoje prevelike dobrote i to tek nakon što su se rečeni posjedi opet našli u templarskim rukama; dakle, kad desetinu više nije ni mogao prikupljati.¹⁰⁹ Budući da je Senj spaljen *nakon* tog mira, zamislivo je da su Senjani u neko doba prije njega pokušali, uz Kolomanovu pomoć, zbaciti templarsku vlast. Već sam napomenuo da su Senjani (kao i Šibenčani, a i Splitsani u kontekstu Klisa) nerado trpjeli templare jer su oni svojim nametima štetili gradskoj trgovini.¹¹⁰ Kolomanu bi svakako koristilo da templarima oduzme tako važnu luku, dobro povezanu sa slavonskim posjedima, preko koje su mogli dopreмати pojačanja i namirnice. Ali nakon što je sklopljen mir, više nije imao razloga da podržava Senjane te su templari nasilno ugušili pobunu i pritom spalili Senj. Naposljetku, Venecija nije tražila astronomsku odštetu od 5.000 libara i 200 denara srebra za štete učinjene njezinim građanima i podanicima pri spaljivanju grada od Babonića nego od templara, a osim pretpostavke da su Babonići djelovali kao saveznici templara ne vidim nikakva drugog razloga da ih se uključi u spaljivanje. Trećim i najelegantnijim rješenjem čini se pretpostavka da su Babonići, dok su templari bili zauzeti sukobima s Kolomanom, pokušali na njihovu štetu proširiti svoje posjede te da mirenje sa Senjanima spada u taj kontekst i nema nikakve veze sa spaljivanjem.

Unatoč prestanku sukoba, čini se da zla krv između templara i kraljevske vlasti nije vremenom iščezla. Unatoč brojnim mirenjima templara i Kolomana, Andrija II. nije u Rim 1232. slao magistra templara koji bi kao papin neposredni podanik tamo sigurno imao više utjecaja da moli papu za oprost nakon što je na kraljevstvo stavljen interdikt, nego je poslao magistra hospitalaca, Rembalda de Voczona (možda Rembald de Vauçon?).¹¹¹ Osim toga, i Bela IV, čini se, više se pouzdavao u hospitalce nego u templare jer im je 1247. godine darovao golem

¹⁰⁷ KOSI 2001, 160, bilj. 112.

¹⁰⁸ CD IV, dok. 76, str. 80.

¹⁰⁹ Biskup se ipak nije odrekao desetine na eventualna nalazišta plemenitih metala (kojih tamo, po svemu sudeći, nije bilo), iako ni na nju nije imao nikakvo pravo.

¹¹⁰ DOBRONIĆ 2002, 52.

¹¹¹ HUNYADI 2001, 261

komad zemlje u Vlaškoj, sjeverno od Dunava, koji su trebali sa 100 braće braniti od Mongola, Kumana i pravoslavnih kršćana.¹¹² S druge strane, moguće je da je ta dužnost povjerena hospitalcima jednostavno zato jer se templarski red tada još nije oporavio od pokolja na Šaju koji su hospitalci po svemu sudeći bili pošteđeni. Za razliku od templara, njihovo sudjelovanje u toj bitci nije zabilježeno.

Prazno prijestolje: Stanje templarskog reda u vrijeme rata za ugarsko naslijeđe

Kao i u svim karizmatskim vladavinama, tako je i u Ugarsko-hrvatskom Kraljevstvu izumrće dinastije značilo izbijanje anarhije: dugo razdoblje nereda, dinastičkih sukoba i unutrašnjih borbi. U to su doba viteški redovi već kretali prema svom zalazu. Iako su optužbe za oholost i gramzivost sve više zamirale kako se bližilo XIV. st.,¹¹³ presušivale su i donacije. Već sam spomenuo da nakon sredine XIII. stoljeća nijedan viteški red u Hrvatskoj nije primio nikakvu donaciju. A ako pogledamo njihovo ekonomsko stanje krajem navedenoga stoljeća, vidjet ćemo da se to izrazito nepovoljno odrazilo na njihove financije. Tada redovi već dugo nisu imali vlast nad svojim glavnim izvorima gotova novca, primorskim gradovima. Templari su ostali bez Senja i Šibenika, a hospitalci bez Skradina.¹¹⁴ I odnosi s monarsima su zahladili – već sam spomenuo da je Bela IV. zabranio jednom plemiću da svoje imanje ostavi viteškim redovima, a 1260. je isti kralj oduzeo templarima Senj. Nakon dugoga i skupoga sudskog procesa kao odštetu im je dao Dubičku županiju i 1500 maraka srebra.¹¹⁵ Ali budući da su se već 1280. morali zadužiti za 70 bizantskih zlatnika kako bi mogli kupiti 200 mjera žita,¹¹⁶ očito je da to srebro (ako je uopće isplaćeno) nije dugo potrajalo.

Budući da su templari ipak imali prihode – ako od ničega drugoga, onda barem od svojih brojnih zemljišnih posjeda – pitanje je na što su ih trošili. Jesu li se možda bavili karitativnim djelatnostima? Jesu, ali iznenađujuće malo. Zabilježeno je da je u Istri, koja doduše nije bila dio Ugarsko-slavonske provincije, jedan od viteških redova 1240. dobio napušteni benediktinski samostan sv. Ivana na Livadi i da se u njemu nalazio aktivni hospital.¹¹⁷ Templari su odmah po svom dolasku u Pulu u svojoj kući osnovali hospital, a Mogorović Crljenko izlaže mišljenje da je isti red, nakon što je 1305. preuzeo napušteni samostan sv. Mihovila u Limskoj Drazi, u njemu nastavio držati hospital jer je samostan prvotnom donacijom bio

¹¹² LUTTRELL 2001, 272.

¹¹³ NICHOLSON 2002, 175.

¹¹⁴ Skradin je 1284. godine dobio (ograničenu) slobodu od Pavla Šubića te stoga možemo zaključiti da hospitalaca tamo već neko vrijeme nije bilo (vidi: KLAJIĆ 1972, 178).

¹¹⁵ DOBRONIĆ 2002, 51-52.

¹¹⁶ DOBRONIĆ 2002, 58.

¹¹⁷ MOGOROVIĆ CRLJENKO 2002, 111.

specijalno namijenjen brizi za bolesne i nemoćne.¹¹⁸ Ali u dijelu Ugarsko-slavonske provincije južno od Drave karitativne su djelatnosti zanemarive. Dobronić je iznijela argumente koji prilično uvjerljivo dokazuju da su hospital kod crkve sv. Petra u Bojišću otvorili i uzdržavali templari,¹¹⁹ ali Hunyadi iznosi mišljenje da je on mogao pripadati i hospitalcima ili čak nekoj gradskoj općini (možda zadarskoj).¹²⁰ Naravno, prema svojim su regulama vitezovi-redovnici morali u određenoj mjeri brinuti za siromašne, npr. dijeleći im odjeću,¹²¹ ali to nije ulazilo u izvanredne troškove redova.

Kamo je, dakle, odlazila sva zarada? Možda sljedeći podatak uspije razjasniti taj misterij. Naime, kad je 1303. godine veliki magistar hospitala doznao da su hospitalci zadarskim benediktincima dali na čuvanje neko blago, odmah je zatražio da se to blago čim prije donese u središte templarskoga reda koje se tada nalazilo na Cipru.¹²² To nije iznenađujuće. Iako su križarski ratovi tada već bili puste uspomene, viteški su redovi još uvijek vodili operacije protiv muslimanskih država u istočnom Sredozemlju. A ako uzmemo u obzir cijene i inflaciju koja je u to vrijeme divljala Europom, nije čudo da je redovima nedostajalo novca. Ni prije nije bilo drugačije – recimo, gradnja templarske tvrđave Safet u Palestini u prvoj polovici XIII. stoljeća koštala je (prema procjeni) 1.100.000 zlatnika. Nasuprot tom iznosu, spomenuti iznos od 1.500 maraka srebra, kojeg je red primio par desetljeća kasnije, djeluje neznatno. A godišnje uzdržavanje iste tvrđave koštalo je 40.000 zlatnika *više* nego što je pripadajuće imanje privređivalo.¹²³ Isto tako, održavanje odreda od oko 330 vitezova koštalo je krajem XII. stoljeća otprilike 100.000 zlatnika godišnje,¹²⁴ a stotinu godina kasnije taj je iznos, zbog inflacije i rasta cijena hrane, mogao biti samo veći.

Uzگرد rečeno, spomenuto je blago bilo prilično bijedno. Spominje se 11 libara malih mletačkih denara, zatim malo manje od 10 maraka srebra, pa srebrno posuđe vrijedno oko 10 maraka, 2 zlatna novčića itd.¹²⁵ Usporedbe radi, templarsko blago koje se spominje u vrijeme uoči ukinuća templarskoga reda bilo je još skromnije. Templari su ga također pohranili u Zadar, a sadržavalo je tri relikvijara, dva že-

¹¹⁸ MOGOROVIĆ CRLJENKO 2002, 108. Autorica sjedišta viteških redova dosljedno naziva samostanima, nikad kućama.

¹¹⁹ DOBRONIĆ 2002, 31, 83.

¹²⁰ HUNYADI 2001, 255. Problem je u tome što se u dokumentima pripadnici viteških redova uglavnom nazivaju „križonošama“ (cruciferi), pa je ponekad teško zaključiti o kojem je redu riječ.

¹²¹ GROBSCHMIDT 2002, 187.

¹²² DOBRONIĆ 2002, 139.

¹²³ METCALF 2001, 79-80.

¹²⁴ EDBURY 2001, 101.

¹²⁵ DOBRONIĆ 2002, 138.

ljezna križa (jedan posrebreni i drugi pokriven pozlaćenim srebrom), drveni križ i sliku (jedno pozlačeno i drugo pokriveno pozlaćenim srebrom) i srebrno liturgijsko posuđe.¹²⁶ Zanimljivo je da ni inventar templarske kapele u Paynsu, dakle u znatno bogatijem dijelu Europe, nije nimalo imućniji. Također se spominju tri relikvijara i dva križa, u tom slučaju bakrena, nešto željeznih i bakrenih predmeta, a od plemenitih metala jedino pozlačeni srebrni kalež.¹²⁷ Ali je kuća u Paynsu isto tako posjedovala stado od gotovo 900 ovaca, upošljavala je 53 plaćena radnika, koji su primali sasvim pristojne plaće, i znatan broj povremenih radnika, a uza sve to, godišnji profit kuće iznosio je 60 livri!¹²⁸ Novac je templarima očito prolazio kroz ruke, ali nije ostajao u njihovim provincijama.

Unatoč svojoj tmurnoj monetarnoj situaciji, ugarsko-slavonski templari odlučili su se umiješati u prijestolne borbe. Kad je Andrija Mlečanin, tada već okrunjen kao Andrija III, 1292. obilazio Hrvatsku, u kojoj ga nisu baš svi podržavali, templarski magistar Guyllemus de Novis,¹²⁹ odlučio se pridružiti njegovoj sviti; tom je prilikom potrošio toliko novca da je morao hitno sazvati kapitul na kojem je odlučeno da će se jedan posjed založiti za 27 maraka kako bi magistar mogao nastaviti pratiti kralja.¹³⁰ Templari se nisu zanosili mislima da bi mogli znatnije utjecati na ishod prijestolnih borbi. Za razliku od slavnih dana Poncija od Križa, koji je krojio križarsku politiku Andrije II, sada je njihov odnos s kraljevima i potencijalnim kraljevima bio ponajprije orijentiran na spašavanje preostalih posjeda. Sam Guyllemus svoje troškove opravdava „potrebom da kod gospodina kralja svoje domove povratimo u staro pravo“, što bi značilo da je nastojao izmoliti povrat posjeda Reda. Bez sumnje, razdoblje anarhije nagrizlo je i posjede viteških redova. Nisu oni uzalud davali dragocjenosti na čuvanje u Zadar, na teritorij Mletačke Republike, gdje će biti izvan domašaja vlastelina. Ni njihovi vlastiti podanici nisu bili naročito pouzdani u tom poremećenom razdoblju, o čemu svjedoči dogovor s cistercitema iz Topuskog iz 1300. godine koji jamči da ni templari ni cisterciti neće davati utočište prebjezima, pa bili oni braća, podanici ili sluge tih redova.¹³¹ Ako je zaista postojala mogućnost da im vlastita braća pobjegnu iz reda, templari su imali vrlo velikih problema.

¹²⁶ *Listine* I, dok. 357, str. 224.

¹²⁷ PERNAUD 2005, 103-104.

¹²⁸ PERNAUD 2005, 108.

¹²⁹ BELAJ 2001, 53. Isto misli i Kukuljević (KUKULJEVIĆ SAKCINSKI 1886, 30). Što se tiče imena ili je riječ o Guillaumeu (francusko), osim ako se „de Novis“ ne odnosi na Novi Ligure blizu Genove, ili pak o Guillermu (španjolsko). Belaj misli da su Guyllemus de Peymes, Gwilermus, Guyllemus de Suaseto i Guyllemus de Novis, koji se spominju u razmacima od nekoliko godina, jedna te ista osoba.

¹³⁰ DOBRONIĆ 2002, 58-59.

¹³¹ DOBRONIĆ 2002, 60.

Iako Kukuljević, a shodno tomu i Dobronić, tvrde da su templari bili naklonjeni napuljskim kandidatima za ugarsko prijestolje,¹³² mislim da nema razloga za takve tvrdnje. Iako Kukuljević tvrdi da su se templari kroz prijestolne borbe provukli neokrznuti, očito je da su pretrpjeli neke štete ako su morali skrivati blago i moliti Andriju da im vrati posjede. A i Kukuljević i Dobronić svoju tezu o vezama dinastije Anžuvina i ugarsko-slavonskih templara temelje na činjenicama da su templari redovito slali braću u južnu Italiju da kupuju žito, a jednom je prilikom, 1293. godine templarski poslanik putovao zajedno s Vučetom Šubićem koji je, gle čuda, također kupovao žito. Budući da su Šubići ponekad podržavali Anžuvince (i unatoč tomu što često i nisu), Dobronić je razvila cijelu tezu o tome da su Vučeta i templar zapravo išli na napuljski dvor u tajnu misiju.¹³³ Ne bismo smjeli precjenjivati ove trgovačke pohode. Spomenuo sam da su templari već 1280. uvozili žito iz Italije, a nije nimalo čudno što su to činili u vrijeme prijestolnih borbi od kojih su i njihovi posjedi trpjeli kad kmetovi nisu mogli niti sijati niti žeti bez da im neki nadobudni plemenitaš spali ili opljačka ljetinu.

Drugi argument u prilog spomenutoj tezi je podatak Baltazara A. Krčelića, prema kojem su se templari pridružili buni protiv zagrebačkoga biskupa. I Dobronić i Kukuljević pa čak i Šišić taj događaj tumače tako da su se Zagrepčani pobunili protiv biskupa koji je podržavao Andriju III, dok su pobunjenici bili na strani Karla Anžuvina. Dobronić a i Šišić, taj događaj smještaju u 1295. godinu (Kukuljević ne navodi godinu bune),¹³⁴ iako Krčelić navodi da se to desilo tek 1303. godine. Meni zaista nije jasno zašto navedeni povjesničari tako čine jer Krčelić jasno piše da su bunu potaknuli sinovi tada već pokojnoga bana Henrika Gisingovca, i to u vrijeme kad u Zagrebu nije bilo biskupa, te je obranu morao organizirati kantor i biskupski vikar Pankracije.¹³⁵ Tada je Andrija III. bio već odavno mrtav te ga biskupija nije niti mogla podržavati, a braća Gisingovci tada nisu podržavala Charlesa koji je već bio okrunjen kao Karlo I, nego novoga pretendenta na prijestolje, češkoga princa Vaclava. Doduše, i Krčelićev je izvještaj pomalo čudan jer tvrdi da su se templari pridružili pobunjenicima pod izgovorom da pripadaju „Karlovoj stranci“. Ali „Karlova stranka“ je naziv koji Krčelić koristi da bi označio neprijatelje Andrije III. Budući da su i Gisingovci pripadali Karlovoj stranci prije Andrijine smrti, moguće je da je nastavio koristiti isti naziv i za neprijatelje Karla I. Anžuvina jer je ionako riječ o istim ljudima koji su ga podržavali prije nego što je preuzeo vlast. Moguće je i da je zagrebački kler u to vrijeme podržavao Vaclava (Andriju sigurno nije, jer je bio mrtav), jer je poznato da je barem dio ugarskoga klera htio baš njega za kralja; naposljetku, okrunio ga je kaločki nadbiskup. Osim

¹³² KUKULJEVIĆ SAKCINSKI 1886, 30; DOBRONIĆ 2002, 59.

¹³³ DOBRONIĆ 2002, 58.

¹³⁴ DOBRONIĆ 2002, 59; ŠIŠIĆ 2004, 206; KUKULJEVIĆ SAKCINSKI 1886, 33.

¹³⁵ KRČELIĆ 1994, 116-117.

toga, budući da je papa 1303. naredio svim viteškim redovima u kraljevstvu da se pokore Karlu I,¹³⁶ možemo pretpostaviti da je barem do te naredbe bilo nekih koji mu se baš i nisu pokoravali. Ali Krčelić kaže da su Gisingovci podigli bunu iz čisto materijalnih razloga, pa im politička orijentacija Kaptola vjerojatno nije ni bila važna. Templarska izlika za pridruživanje buni ionako je bila samo izlika i ne govori nam ništa o političkoj orijentaciji cijele provincije jer su se templari pobunili samo u Zagrebu i nigdje drugdje. Ti su templarski pobunjenici vjerojatno bili braća iz zagrebačke kuće koja su se našla na pogrešnom mjestu u pogrešno vrijeme te su se pridružila pobunjenicima ili zato što su ih Gisingovci pritisli, ili zato da bi očuvali vlastite živote od pobješnjele gomile. Moguće je i to da se templari uopće nisu borili protiv biskupije, nego su se jednostavno odbili pridružiti biskupskim snagama, što uostalom nisu ni morali učiniti jer, za razliku od drugih viteških redova, nisu bili podvrgnuti biskupskoj vlasti te je kroničar taj čin mogao protumačiti kao pristupanje pobuni.

I inače se ovi događaji uklapaju u razdoblje nakon smrti Andrije III. jer su otprilike u isto vrijeme braća Güssing osvojila hospitalsku tvrđavu Belu,¹³⁷ a Krčelić navodi da su nastavila ratovati i na strani bavarskoga vojvode Otona III. koji je od Vaclava dobio kraljevska prava nakon što je ovaj drugi naslijedio češku krunu te su sudjelovala i u osvajanju Ostrogonu 1305. godine. Stoga, mislim da opisani događaj ne ide u prilog tezi prema kojoj bi templari pripadali stranci Karla I. jer pridruživanje pobuni protiv nekoga, barem prema mom shvaćanju, ne može biti interpretirano kao iskazivanje potpore istome.

Niti templarsko pridruživanje sviti Andrije III, niti njihovo pristupanje pobuni protiv zagrebačkog biskupa nisu bili znakovi snage, nego slabosti. Oni su jednostavno podržavali pretendenta koji je u danoj situaciji bio jači te im je mogao i više naškoditi ako bi mu se suprotstavili. Nije to bilo nimalo nečasno; naposljetku, i moćni je Pavao Šubić prikupljao darovnice obiju strana u borbi za vlast te je na kraju svoju podršku ponudio onomu za kojeg je mislio da će mu biti korisniji. Kao što je poznato, pritom se gadno preračunao, kao uostalom i Abe, i mnogi drugi ugarski i hrvatski vlastelini. Karlo, naime, nije namjeravao biti koristan lokalnim vlastelinima, nego prije svega samome sebi. Templari su to osjetili na vlastitoj koži jer ne samo što im Karlo nije pružio zaštitu nakon što je protiv njih pokrenuta inkvizicija (što su mnogi europski vladari učinili), nego je jedva dočekao da njihove posjede konfiscira i iskoristi ih za pridobivanje saveznika. Godine 1310, dok je proces još bio u tijeku, njihov je posjed Našice darovao Aleksandru Abi,¹³⁸ čiji je rod iste godine nemilice potukao kod Rožanovce. Sudbina templara ionako je bila zapečaćena, a njihov je pad bio zlokoban predznak za viteške redove općenito.

¹³⁶ DOBRONIĆ 2002, 141.

¹³⁷ BELAJ 2001, 50.

¹³⁸ BELAJ 2001, 71-72.

Zaključak

Epizode u životu templara Ugarsko-slavonske provincije, koje sam opisao u svom radu, općenito prikazuju jasnu krivulju njihova razvoja. Najprije dolazak, potom energični počeci i agresivna ekspanzija i procvat početkom XIII. stoljeća kad je Poncije od Križa vedrio i oblačio; nakon toga slijedi dugo, polagano propadanje prema XIV. stoljeću, ispresijecano sukobima s moćnim protivnicima kakav je bio nesretni Koloman, titularni kralj Galicije; i na kraju propast. Krivulja slijedi općenit trend u cijeloj Europi, od nagle ekspanzije viteških redova u doba kad su križarski ratovi bili svačiji životni san, do svođenja istih na ulogu jednoga od instrumenata svjetovnih vladara u vrijeme propasti križarske ideje i ugleda Crkve općenito. Realno gledano, viteški su redovi morali propadati kako se državna vlast razvijala. Napredni monarsi nisu mogli trpjeti samostalne, organizirane vojske unutar svojih granica te je jedini način na koji su redovi mogli preživjeti bilo stupanje u službu istih. Čak i da nije, pregazilo bi ih vrijeme; s razvojem tehnike ratovanja, više nije bilo dovoljno imati mač i čovjeka sposobna da „maše“ njime, nego je trebalo imati razvijenu pozadinu, tehnologiju izrade oružja, streljiva, organiziran transport, logistiku itd. Za sve je to bila sposobna jedino država. Jedna vjerska ustanova, pa bio to i viteški red, nije imala mogućnosti za takvo nešto. Međutim, po pitanju sposobnosti i organizacije vojnika, templari su bili znatno ispred svoga vremena; možda bi čak i suvremene vojske mogle mnogo naučiti od njih.

Prema mom mišljenju, općenita je slika boravka templara na ovim prostorima ovakva: došli su zbog zaštite hodočasnčkih putova te su svoje prve ispostave osnovali uz prometnice; kasnije, kad im je popularnost porasla, svoje su posjede proširili primanjem donacija ali i nasiljem, što sam sve opisao u prvom poglavlju. Njihove su financije unutar Ugarsko-slavonske provincije bile skromne, ali su mogli računati na ostatak reda kao izvor sredstava, što im je omogućilo ostvarivanje odlučujućega utjecaja na križarski pohod Andrije II, kako sam pokazao u drugom poglavlju. Njihova vojna moć nije bila znatna, ali je ipak bila dovoljna da se odupru Kolomanu i spale Senj, kao što piše u trećem poglavlju. Međutim, s opadanjem ugleda Crkve i okončanjem razdoblja križarskih ratova, padala je i njihova moć i ugled, sve dok nisu postali sluge lokalnoga monarha, što demonstrira četvrto poglavlje.

Pri svemu tome je Ugarsko-slavonska provincija bila skromna i umanjena slika općih trendova. Sama je zemlja bila siromašna, pa ni redovi koji su u njoj obitali nisu mogli biti naročito bogati. U usporedbi s bogatijim provincijama, ovdašnji su vitezovi-redovnici vjerojatno djelovali odrpano – u prenesenom smislu, naravno. Uspjeli su ostvariti utjecaj na politiku kakav su već imali zahvaljujući tek tome što je i ovdašnje društvo bilo „odrpano“, pa su i kriteriji uspjeha bili niži. Zato se ne mogu složiti s Kukuljevićevom grandioznom slikom hrvatskih templara. Istina je da su bili ovdje i da su dosta toga postigli, ali grandiozni sigurno nisu bili.

Bibliografija

Izvori

KLAIĆ, Nada (1972), *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb: Školska knjiga.

KRČELIĆ, Baltazar Adam (1994), *Povijest stolne crkve zagrebačke*, Zagreb: Institut za suvremenu povijest.

CD II

Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, sv. II, Tadija SMIČIKLAS, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1904.

CD III

Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, sv. III, Tadija SMIČIKLAS, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1905.

CD IV

Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, sv. IV, Tadija SMIČIKLAS, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1906.

CD VI

Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, sv. VI, Tadija SMIČIKLAS, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1908.

Listine I

Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike, skupio Šime LJUBIĆ, sv. I, Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1868.

The Canons of the Fourth Lateran Council, (<http://www.fordham.edu/halsall/basis/lateran4.html>), pristup ostvaren 16. X. 2008.

TOMA Arhiđakon (2003), *Historia Salonitana*, Split: Književni krug

The Primitive Rule of the Templars, prevela Judith Upton-Ward, (http://www.the-orb.net/encyclop/religion/monastic/t_rule.html), pristup ostvaren 16. X. 2008.

Literatura

BARBER, Malcolm (2002), Templari, *Lucius : zbornik radova Društva studenata povijesti „Ivan Lučić-Lucius“*, 2 (2002), 181-184.

BELAJ, Juraj (2001), *Arheološko naslijeđe viteških redova na sjeverozapadnom prostoru središnje Hrvatske*, Zagreb: Magistarski rad.

BORCHARDT, Karl (2001), The Templars in Central Europe, u: *The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, ur. Zsolt Hunyadi i Jozsef Laszlovsy, Budimpešta: Department of Medieval Studies, Central European University (CEU) i Society for the Study of the Crusades and the Latin East (SSCLE).

ČORALIĆ, Lovorka (1997), *Put, putnici, putovanja*, Zagreb: AGM.

DOBRONIĆ, Lelja (2002), *Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, Zagreb: Dom i svijet.

- EDBURY, Peter (2001), The Military Orders in Cyprus, u: *The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, ur. Zsolt Hunyadi i Jozsef Laszlovsky, Budimpešta: Department of Medieval Studies, CEU i SSCLE.
- FOREY, Alan (2002), Regrutacija u vojne redove u 12. i 13. stoljeću, *Lucius : zbornik radova Društva studenata povijesti „Ivan Lučić-Lucius“*, 2 (2002), 197-198.
- GROBSCHMIDT, Steven (2002), Pravilo sv. Benedikta u usporedbi s pravilima templara, *Lucius : zbornik radova Društva studenata povijesti „Ivan Lučić-Lucius“*, 2 (2002), 185-195.
- GILMOUR-BRYSON, Anne (2002), Suđenje templarima na Cipru, *Lucius : zbornik radova Društva studenata povijesti „Ivan Lučić-Lucius“*, 2 (2002), 199-205.
- GRGIN, Borislav (1992), Odjeci križarskih ratova u Hrvatskoj, *Historijski zbornik*, 45 (1992) 1, 139-154.
- HUNYADI, Zsolt (2001), The Hospitallers in the Kingdom of Hungary. Houses, Personnel, and a Particular Activity up to c. 1400., u: *The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, ur. Zsolt Hunyadi i Jozsef Laszlovsky, Budimpešta: Department of Medieval Studies, CEU i SSCLE.
- KARBIĆ, Marija (2005), Posjedi plemićkog roda Borića bana do sredine XIV. stoljeća, *Scrinia Slavonica*, 5 (2005), 48-61.
- KONTLER, Laszlo (2007), *Povijest Mađarske*, Zagreb: Srednja Europa.
- KOSI, Miha (2001), Between the Alps and the Adriatic, u: *The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, ur. Zsolt Hunyadi i Jozsef Laszlovsky, Budimpešta: Department of Medieval Studies, CEU i SSCLE.
- KUŽIĆ, Krešimir (2003), *Hrvati i križari*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan (1886), Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 81 (1886), 1-80.
- LE GOFF, Jacques (1998), *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, Zagreb: Golden Marketing.
- LUTTRELL, Anthony (2001), The Hospitallers in Hungary before 1418, u: *The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, ur. Zsolt Hunyadi i Jozsef Laszlovsky, Budimpešta: Department of Medieval Studies, CEU i SSCLE.
- METCALF, Michael (2001), Monetary questions arising out of the role of the Templars as guardians of the northern marches of the principality of Antioch, u: *The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, ur. Zsolt Hunyadi i Jozsef Laszlovsky, Budimpešta: Department of Medieval Studies, CEU i SSCLE.
- MOGOROVIĆ CRLJENKO, Marija (2002), Hospitali u Istri u srednjem i ranom novom vijeku, *Časopis za suvremenu povijest*, 3 (2002), 105-116.
- NICHOLSON, Helen (2002), Vitezovi Krista?, *Lucius : zbornik radova Društva studenata povijesti „Ivan Lučić-Lucius“*, 2 (2002), 159-180.
- PERNOUD, Regine (2005), *Templari*, Split: Verbum.

RILEY-SMITH, Jonathan (2007), *Križarski ratovi*, Split: Verbum.

ŠANJEK, Franjo (1993), *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

ŠIŠIĆ, Ferdo (2004), *Povijest Hrvata I*, Split: Marjan tisak.

ZELIĆ, Danko (1999), Templarski castrum u Šibeniku, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 23 (1999), 33-39.

Balkan's *cruciferi*: the economic and political role of the Templars in Croatian area

In the middle of the 12th century, the Templar order gained its first holdings in Croatian lands. The Templars came to defend the pilgrim routes which passed through Croatia, and the first of their estates in that country were located next to the major highways leading east, namely the river Drava and the coastline of the Adriatic Sea. They expanded their estates by receiving donations and in some cases by conquest, and so their wealth and political influence increased rapidly. The Templars probably financed the crusade led by Andrew II, the king of Hungary and Croatia, by granting him a substantial loan, and after Andrew's return received the county of Gacka and some other estates as payment. Their local Hungarian-Slavonian province, however, was not wealthy enough to amass the money for the loan by itself, so the money must have come from other Templar provinces.

In the later years of king Andrew's reign, his son Kalman, at that time duke of Slavonia, confiscated some of the estates which were granted to the Templars by his father and his royal predecessors. The Templars eventually managed to get their estates returned to them, but at the price of losing royal favor. After concluding peace with Kalman, the Templar forces sacked and burned the town of Senj, probably because it rebelled against their rule (perhaps with the help of Kalman).

During the second half of the 13th century, the Templar wealth and influence dwindled as the order did not receive any new donations. The Hungarian-Slavonian province was not rich even before that time, and since it eventually lost its major source of funding – the Dalmatian coastal towns – it was forced to take loans to finance itself. At the end of 13th century, during the Hungarian succession wars, the province lost most of its estates. It was not strong enough to make its own politics, but instead supported any pretender to the throne who was, at the given moment, powerful enough to protect them or to do them harm. Their support for king Andrew III and them joining the rebellion against the bishop of Zagreb should be regarded in that context.

Ključne riječi: templari, gospodarska, politička i vojna uloga, hrvatsko srednjovjekovlje.

Key words: Templars, economic, political, and military role, Croatian middle ages

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 41

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2009.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 41

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Damir Boras

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u studenome 2009. godine

Naklada

400 primjeraka